

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

**A PANNONHALMI KONVENT
HITELESHELYI TEVÉKENYSÉGE 1321–1500**

Dreska Gábor

ELTE BTK

Történelemtudományi Doktori Iskola
Középkori Magyar Történelem Doktori Program
Témavezető: † Dr. Kubinyi András akadémikus

Budapest
2008

I. KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

Az Európában egyedülálló magyarországi közhitelű intézményrendszer, a hiteleshelyek (*loca credibilia*) történetével foglalkozó írások az utóbbi évek szakirodalmában egyre gyakrabban tűnnek fel. A közel egy évszázada írt, és a kutatás irányát lényegében mind a mai napig meghatározó alapmunka, Eckhart Ferenc német nyelvű tanulmánya többeknek adott ösztönzést a téma különböző irányokból való megközelítésére. Eckhart munkáján, az ilyen jellegű tevékenységről általában és összefoglalóan elmondható ismereteken túl, több okból is szükséges azonban egy-egy konkrét intézmény működésének feldolgozása, ami pedig csak akkor mondható megbízhatónak, ha az adott hiteleshely által a vizsgálni kívánt időszakban termelt, még fellelhető iratmennyiség jelentős részének ismeretén alapszik.

A legteljesebb képet olyan hiteleshelyek esetében kaphatjuk, amelyeknek nem csak a hozzájuk forduló felek részére kiadott oklevelei, hanem a közhitelű munka során létrejött egyéb, saját használatra szánt iratai, *protocollumai*, fogalmazványai, illetve hiteleshelyi levéltára is fennmaradt. A feldolgozott anyag mennyiségét, típusát, de a feldolgozás módszertanát tekintve is kiemelkedő Kumorovitz Bernátnak a leleszi premontrei konvent hiteleshelyi tevékenységét bemutató tanulmánya, aminek mindezekén túl még igen figyelemreméltó sajátossága, hogy a középkori magyar államiság végének tekintett 1526 helyett inkább a vizsgált intézmény történetéhez és oklevéladó gyakorlatához igazodva választott korszakhatárt.

Hasonlóan nem a köztörténet, bár azzal éppen egybeeső módon a hiteleshely középkori működésének végét is jelentő mohácsi vereség és az azt követő török előrenyomulás szabott időbeli határt Szakály Ferenc tanulmányának. A szekszárdi hiteleshely működését bemutató dolgozat a konvent

(hiteleshelyi) levéltárának megsemmisülése illetve szétszóródása okán, Kumorovitztól eltérően, csak a kora újkori pusztításokat elkerülő, vagy azok által csak kisebb részben érintett családi és testületi levéltárakban megőrzött szakszárdi kiadványok módszeres felgyűjtésének útját követhette, ami a magyarországi középkori levéltári források sajátos helyzetéből — és a vizsgált intézmény irattermelésének nem túl nagy számban fennmaradt emlékeiből — adódóan egy szinte teljes, a proveniencia elve alapján felálló oklevélsorozat, egy fiktív hiteleshelyi levéltár létrehozását jelentette. Az így összeállított adatbázis képezte aztán a feldolgozás alapját. Alapvetően ezt a módszert követi az utóbbi időben napvilágot látott, egy-egy hiteleshely középkori — jórészt azonban inkább csak az intézményrendszer 1351. évi reformjáig, vagy az azt követő 1353. évi pecsétrevízióig tartó — működését tárgyaló tanulmányok többsége is.

II. A DOLGOZAT TÁRGYA

A disszertáció célja a középkori közhitelű tevékenység sajátosságainak vizsgálata egy olyan intézmény, a pannonhalmi bencés konvent hiteleshelyének esetében, amelynek jegyzőkönyvei ugyan nem, de késő-középkori saját kiadványokat, fogalmazványokat is viszonylag szép számban megőrző hiteleshelyi levéltárra fennmaradt, és amelynek oklevélkiadását — eddigi, teljességre törekvő gyűjtésem szerint — 1500-ig 800, majd a hiteleshely szempontjából mérvadónak nem tekinthető, de jelzésértékű 1526-os esztendőig újabb 200 darab irat jelzi. Bár ez a mennyiség nem mérhető a jelentősebb káptalanok, illetve konventek teljesítményéhez, de éppen ezért nem is túl áttekinthetetlen, hogy minden egyes darabját fel lehessen dolgozni, és nem is túl csekély, hogy a valósághoz közelítő megállapításokat lehessen tenni az intézmény működését illetően.

Vizsgálataimnak azonban időbeli határokat is kellett szabni. A teljes középkori anyag felgyűjtése során megállapítható volt, hogy — egyes esetek, egyes oklevelek tartalmának, külső illetve belső jegyeinek ismertetésén túl — hiteleshelyi munkáról írni és arra nézve következtetéseket levonni érdemben csak akkor szabad, ha az egyes vizsgálati szempontok körébe tartozó dokumentumok száma jelentősen nagyobb, mint egy. Így elkerülhetőnek tűnik az a csapda, hogy a levonható/levonandó következtetés csak a szakirodalom eddigi megállapításait ismételve arra jusson, miszerint ezen hiteleshely esetében is minden úgy történt, ahogyan az másutt, ahelyett, hogy szignifikáns mennyiségű saját adatból nyert információk a birtokában önálló (és akár más, szintén önálló kutatások eredményein alapuló vizsgálatok következtetéseivel is egybevető) megállapítások megtételét engedhesse meg magának. Dolgozatomban ezért az Árpád-kori anyaggal — ahonnét nagyon kis számú: fél évszázadból mindösszesen 13 darab oklevélszöveg vagy annak említése maradt fenn — nem foglalkoztam különösen.

A nagyobb volumenű iratkiadás igénye okán korszakhatárnak kínálkozott az elmúlt egy-másfél évtized hiteleshelyi irodalmában komolyabb indoklás nélkül túlhangsúlyozott 1353. esztendő. Ez Pannonhalma esetében ugyan jól érzékelhető kiadványszám-növekedést hozott, de a források tükrében számomra inkább csak újabb kérdéseket vetett fel. A hiteleshelyi munka fellendülése és mennyiségi fejlődése a Szentpétery Imre által „tömegesjellegű okleveles gyakorlat korszakának” nevezett időszakban realizálódott, vizsgálódásaimat tehát a pannonhalmi gyakorlat rendszeressé válását jelentő, de országos szempontból is fontosnak tűnő 1320-as évekkel kezdtem; záróévnek pedig Tolnai Máténak a pannonhalmi konvent élére való kerülése, azaz az 1500. esztendő választottam, ami több szempontból is vízválasztó lehet. Egyrészt, a monostor életét tekintve ekkor ért véget egy időre a hosszú évtizedek óta tartó kommandátori korszak, illetve ennek keretén belül a kisebb megszakításokkal 1470-től tartó közvetlen

királyi kegyúri birtoklás. Másrészt viszont, a hiteleshelyhez inkább köthető szempontként, az ezután következő években fog jelentősen megnőni a közhitelű intézmények oklevélkibocsátása, a mennyiségi mellett egyúttal bizonyos minőségi változásokat is felmutatva.

Dolgozatomban tehát az 1321 és 1500 közötti időszakot vizsgálom, ezen belül is különös jelentőséget tulajdonítva a Luxemburgi Zsigmond halálától Hunyadi Mátyás uralkodásának végéig tartó, valamivel több, mint fél évszázadnak. Teszem mindezt azért, mert a hiteleshelyi intézményrendszer működésébe törvényekkel is nem egyszer beavatkozó Zsigmond király tevékenységének következményeként ez az időszak — a korábbi évtizedekhez képest — több szempontból is egységesebb képet mutat, amit az Albert, I. Ulászló és V. László királyok alatti gyakorlat, majd különösen Mátyás törvénykezése még inkább erősített, illetve egyes területeken tovább finomított. A dolgozat függelékeként közölt oklevéltár éppen ezért ennek az időszaknak, az 1438—1490 közötti éveknek, Pannonhalma közhitelű tevékenysége nyomán létrejött okleveleit mutatja be, megoldási kísérletet nyújtva néhány, a hiteleshelyi oklevelek kiadása során felmerülő problémára, illetve ízelítőt is adva a pannonhalmi hiteleshelyi oklevéltár készülő következő kötetéből és összeállításának módszeréből.

III. A KUTATÁS FORRÁSAI, A FELDOLGOZÁS MÓDSZEREI ÉS EREDMÉNYEI

A disszertáció alapját a pannonhalmi konvent hiteleshelyéhez köthető dokumentumok sorozata alkotja. A teljes szövegükben feldolgozott oklevelek segítségével olyan kérdésekre kereshettem választ, amelyek a pusztán regesztákat nyújtó gyűjtemények alapján történő feldolgozások számára elérhetetlenek voltak. Így vizsgálni tudtam néhány tisztázatlan terminológiai kérdés, hiszen például az idézés és a perbehívás latin műszavait (*citatio* — *evocatio*) a magyar nyelvű kivo-

natok csak ritkán, különleges esetekben tüntetik fel. A tartalmi leírások mellőzik az oklevelek formulás részeinek ismertetését is: a sztereotip kifejezések szűkebb időtartományon belül valóban a kiadványt terhelő ballasztoknak tűnnek, hosszú távon azonban rajtuk keresztül nyomon követhetővé válnak a bíróság vagy a hiteleshelyi kancellária gyakorlatában végbemenő változások.

A pannonhalmi hiteleshely működésének emlékeit felölelő gyűjtemény, a disszertáció forrásbázisa azonban a feldolgozott okleveles anyagot illetően túl is mutat a pannonhalmi konvent tevékenységén. Egyrészt ugyanis a kiadási gyakorlatban praktikusán is használhatóvá kívántam tenni azt a szakirodalom által már régóta hangsúlyozott tételt, miszerint a bíróság előtti keresetét igazolandó a felperes általában két hiteleshely és a területileg illetékes megye hatóságának egybehangzó jelentését volt köteles bemutatni. Ezért aztán igyekeztem összegyűjteni a pannonhalmi konventével párhuzamos jelentéseket, minek következtében megállapítható volt a szövegek közötti szó szerinti egyezés és így lehetővé vált a néha vízfolt vagy egyéb fizikai hiányosság okán olvashatatlan pannonhalmi oklevelek kiegészítése. Másrészt ugyanakkor egyes kiadványokban előforduló említéseket, hátlapi feljegyzésben található utalásokat több alkalommal is sikerült teljes szövegében fennmaradt oklevelekhez kötni, így rekonstruálhatóvá vált a kiadványok egymás után helyezésével az egész perfolymat.

A pannonhalmi hiteleshely működésével kapcsolatba hozható kiadványok teljesség igényével történő felgyűjtését követően a korábbi szakirodalom kutatási módszerét alapul véve rendszereztem, tartalmuk szerint csoportosítottam az okleveleket. A felvállások (*fassiones*) és jelentések (*relationes*) elkülönítése után azonban a kisebb csoportok kialakítása az eddigi feldolgozások ilyen jellegű (azaz a terminológiát nem kellő módon tisztázó) hiányossága okán jórészt a rendelkezésre álló pannonhalmi kiadványokra támaszkodhatott. Az egyes oklevéltípusok elemzése, legfontosabb tartalmi és külső jellemzőiknek megállapítása mellett fontos helyet kapott a konvent hiteleshelyi munkáját igénybevevő felek,

valamint az eljárásokban felbukkanó királyi emberek és konventi kiküldöttek szerepének vizsgálata. Az utóbbihoz kapcsolódóan ugyancsak külön fejezetek foglalkoznak a hiteleshelyi hatókör kérdésével.

Bizonyos tények megállapításán túl azonban leginkább újabb, továbbvezető kérdések megfogalmazásában adhat segítséget a dolgozat. A szakirodalom által ezidáig csak általában emlegetett, egyházi intézmények számára egész éves érvénnyel kiadott, hiteleshelynek címzett királyi parancsleveleket Pannonhalma esetében sikerült időbeli korlátok közé szorítanom. Az oklevelek XV. század közepi hirtelen eltűnésének okát, a törvényi szabályozás hátterét azonban magyarázni csak a feldolgozott források tükrében tudom, ami a kúriai bíróságok szerepének fokozására enged következtetni.

A dolgozat elkészítésekor mindvégig problémaként merült fel a vizsgált okleveles anyag alapján tett megállapítások kontrollálhatóságának kérdése. Mivel ezidáig egyetlen más hiteleshely későközépkori tevékenységének ilyen alaposágú feldolgozása nem készült el, sőt ezen időszak tekintetében a pannonhalmin kívül *in extenso* kiadott oklevelek is csak csekély számban állnak rendelkezésre, a kérdésekre adandó válaszaim csak a pannonhalmi hiteleshely működésére lehetnek érvényesek. Későbbi feladatként tehát mindenképpen megjelölhető egy másik, lehetőleg környékbeli, de a pannonhalinál jelentősebb, lehetőség szerint székeskáptalani hiteleshely kiadványainak és tevékenységének hasonló szempontú feldolgozása.

IV. A DOLGOZAT TÉMÁJÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

- A pannonthalmi konvent hiteleshelyének 14. századi oklevélátírásai. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve I. Pannonhalma, 1996. 463–470.
- A pannonthalmi konvent kiadatlan okleveleiből (1257–1387). Válogatta és kiadásra előkészítette: Csóka Gáspár OSB – Szovák Kornél – Dreska Gábor. In: Mons Sacer I. 439–457.
- A pannonthalmi konvent hiteleshelyének működése a középkorban. In: Egyház és művelődés. Pannonhalma 996–1996. Budapest, 1997. 57–67.
- A pannonthalmi konvent hiteleshelyének működése a Zsigmond-korban. (A pannonthalmi konvent hiteleshelyének 1387 és 1437 között készült kiadványai a Pannonthalmi Bencés Főapátsági Levéltárban). Levéltári Közlemények (68) 1997. 3–61.
- Baráti határviták a XV. században. Turul (72) 1999/3–4. 66–71.
- Collectio Diplomatica Benedictina. A Pannonthalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Dreska Gábor. Nagykanizsa – Pannonhalma, 2001. (Szöveges adatbázis)
- A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244–1398). (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai 6.) Győr, 2007.

– A pannonhalmi konvent hiteleshelyének kiadványai 1321–1500. In: 825 éves a hiteleshelyi írásbeliség. Szerk.: Bilkei Irén – Fedeles Tamás. (Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye Történetéből V. Pécs, 2007. (Sajtó alatt))

